

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
فدا

دانشگاه پیام نور

بخش علمی: مدیریت، اقتصاد و حسابداری

مرکز: کرج

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته: علوم اقتصادی

عنوان پایان نامه: بررسی اثرات درآمدهای نفتی بر بخش قابل مبادله

کشورهای عضو اوپک (با استفاده از داده‌های پنل)

فاطمه فرج زاده

استاد راهنما: دکتر علی عرب مازار یزدی

استاد مشاور: دکتر حسن صادقی

دیماه ۱۳۹۲

گواهی اصالت نشر و حقوق مادی و معنوی اثر

اینجانب **فاطمه فرج زاده** دانشجوی ورودی سال ۸۹ مقطع کارشناسی ارشد رشته **علوم اقتصادی** گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان‌نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و مأخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود. دانشجوی تأیید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان‌نامه (رساله) نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

فاطمه فرج زاده

۹۲/۱۰/۲۵

اینجانب **فاطمه فرج زاده** دانشجوی ورودی سال ۸۹ مقطع کارشناسی ارشد رشته **علوم اقتصادی** گواهی می‌نمایم چنانچه براساس مطالب پایان‌نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

فاطمه فرج زاده

۹۲/۱۰/۲۵

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

تقدیم به وجود نازنین بانوی دو عالم حضرت فاطمه الزهراء (س) و
همسر بی بدیلش امیر مؤمنان حضرت علی (ع) و سلاله پاک و مطہرشان

سپاسگزاری

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند و سلام و دورد فراوان بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه‌ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

از زحمات ارزشمند استاد با کمالات و بزرگواری؛ جناب آقای دکتر **علی عرب مازار یزدی** که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛ همچنین از زحمات گرانقدر استاد صبور و ارجمند، جناب آقای **دکتر حسن صادقی** که زحمت مشاوره این رساله را متقبل شدند و از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای **دکتر غلامرضا یآوری** که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و امتنان را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

با تقدیر و درود فراوان خدمت پدر، مادر و خانواده عزیز، دلسوز و فداکارم که همواره چراغ وجودشان روشنگر راه من در سختی‌ها و مشکلات بوده و دعای خیرشان بدرقه راهم بوده است.

و با سپاس فراوان از دوست و خواهر عزیزم سرکار خانم **دکتر سمیرا متقی دستنایی** که مرا صمیمانه و مشفقانه یاری نمودند و تشکر خالصانه از ریاست محترم اداره تعاون، کار و رفاه اجتماعی شهرستان پلدختر **جناب آقای مهندس ایرج باشی پور** بخاطر حمایت‌های بی‌دریغ‌شان و کلیه همکارانم و تمام کسانی که به نوعی مرا در به انجام‌رساندن این مهم یاری نموده‌اند.

چکیده:

درآمدهای نفتی بخش اعظم درآمدهای صادراتی کشورهای عضو اوپک^۱ را تشکیل می‌دهند. بخش نفت در اکثر کشورهای صادرکننده، دولتی بوده و همچنین درآمدهای حاصل از صادرات نفت، معمولاً سهم عمده‌ای از بودجه این کشورها را به خود اختصاص می‌دهند به همین سبب شوکهای نفتی باعث می‌شوند که درآمدهای ارزی کشورهای صادرکننده نفت افزایش یابد. در چند دهه اخیر نوسانات قیمت نفت و تأثیر آن بر اقتصاد، محور مطالعات کارشناسان و محققان متعددی در سطح ملی و بین-المللی بوده است. اکثر مطالعات انجام شده اثرات قیمت نفت بر اقتصاد کشورهای واردکننده نفت را کانون توجهات خود قرار داده و کمتر به بررسی کشورهای صادرکننده پرداخته‌اند. این مطالعه با استفاده از الگوی ساکس و وارنر^۲ (۱۹۹۷) به بررسی اثرات درآمدهای نفتی بر بخش قابل مبادله^۳ در اقتصاد کشورهای عضو اوپک بعنوان صادرکنندگان نفت، پرداخته است. بخش قابل مبادله در این پژوهش، بخش‌های کشاورزی و صنعت در نظر گرفته شده است. برای این منظور از داده‌های پنل، مبتنی بر الگوی اثرات ثابت^۴، طی دوره ۲۰۱۰-۱۹۷۰ برای کشورهای عضو اوپک استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که طی سالهای مورد بررسی درآمدهای نفتی تأثیر منفی و معنی‌داری بر ارزش افزوده بخش‌های قابل مبادله کشورهای مورد مطالعه داشته است و وجود دو پدیده صنعت‌زدایی و کشاورزی‌زدایی را در کشورهای مورد مطالعه تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که طی سالهای مورد بررسی، شواهدی از بیماری هلندی در این کشورها وجود دارد.

طبقه‌بندی JEL: C۲۳, O۱۴, F۱۳, P۲۸, Q۴۷

کلید واژگان: درآمدهای نفتی، اوپک، بیماری هلندی^۵، بخش قابل مبادله، داده‌های پنل، الگوی اثرات ثابت

---

^۱ Organization of Petroleum Exporting Countries

^۲ Sachs & Warner

^۳ Tradable sector

^۴ Fixed effects

^۵ Dutch Disease

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۳.....	۱-۱ بیان مسأله:.....
۶.....	۲-۱ سؤالات تحقیق:.....
۶.....	۳-۱ ضرورت تحقیق.....
۷.....	۴-۱ اهداف تحقیق.....
۸.....	۵-۱ فرضیات تحقیق.....
۸.....	۶-۱ روش تحقیق.....
۸.....	۷-۱ قلمرو زمانی تحقیق.....
۸.....	۸-۱ قلمرو مکانی تحقیق.....
۹.....	۹-۱ تعاریف و مفاهیم.....
۹.....	۱-۹-۱ بیماری هلندی.....
۹.....	۲-۹-۱ کالاهای قابل مبادله.....
۹.....	۳-۹-۱ کالاهای غیرقابل مبادله.....
۹.....	۴-۹-۱ داده‌های پنل.....
۱۰.....	۵-۹-۱ الگوی اثرات ثابت.....
۱۰.....	۱۰-۱ مشکلات تحقیق.....
فصل دوم	
۱۱.....	مقدمه.....
۱۱.....	۱-۲ مبانی نظری.....
۱۲.....	۱-۲-۱ نظریه‌های موافق نقش مثبت منابع طبیعی بر رشد اقتصادی.....
۱۴.....	۲-۱-۲ نظریه نفرین منابع.....
۱۵.....	۳-۱-۲ مروری بر مکانیزم‌های تبدیل موهبت منابع به شومی منابع.....
۱۸.....	۴-۱-۲ بیماری هلندی.....
۳۱.....	۵-۱-۲-۵-۱-۲ مقابله با نفرین منابع.....
۴۴.....	۶-۱-۲-۶-۱-۲ توسعه نفت محور.....
۴۶.....	۷-۱-۲-۷-۱-۲ تجارب موفق کشورهای صاحب منابع طبیعی.....
۵۵.....	۲-۲ پیشینه تحقیق.....
۵۵.....	۱-۲-۲ مطالعات خارجی.....

۶۲ ..... ۲-۲-۲ مطالعات داخلی

۷۵ ..... نتیجه‌گیری

فصل سوم

۷۶ ..... مقدمه

۷۶ ..... ۳-۳ روش تحقیق

۷۶ ..... ۳-۳-۱ معرفی الگوی تحقیق

۷۸ ..... ۳-۳-۲ روش‌شناسی

۷۹ ..... ۳-۳-۲-۱ داده‌های تابلویی

۷۹ ..... ۳-۳-۲-۲ مزایای استفاده از داده‌های تابلویی

۸۱ ..... ۳-۳-۲-۳ الگوی اثرات ثابت

۸۲ ..... ۳-۳-۳ داده‌ها و خصوصیات آنها

۸۲ ..... ۳-۳-۳-۱ نتایج آزمون هاسمن

۸۳ ..... ۳-۳-۳-۲ آزمون‌های ایستایی

۸۶ ..... ۳-۳-۳-۳ آزمون همگرایی پنل

۸۹ ..... نتیجه‌گیری

فصل چهارم

عنوان

۹۰ ..... مقدمه

۹۰ ..... ۴-۱ یافته‌های تحقیق

۹۱ ..... ۴-۲ تخمین الگوی تحقیق

۹۴ ..... نتیجه‌گیری

فصل پنجم

عنوان

۹۶ ..... مقدمه

۹۶ ..... ۵-۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

۹۶ ..... ۵-۱-۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۹۷ ..... ۵-۱-۲ پیشنهادات

۹۹ ..... فهرست منابع

پیوست‌ها

عنوان	شماره صفحه
جدول داده‌های استفاده شده برای تحقیق، مربوط به کشورهای ایران و اکوادور برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۷۰.....	۱۰۵
جدول داده‌های استفاده شده برای تحقیق مربوط به کشورهای آنگولا و الجزایر برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۷۰.....	۱۰۶
جدول داده‌های استفاده شده برای تحقیق مربوط به کشورهای لیبی و ونزوئلا برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۷۰.....	۱۰۷
جدول داده‌های استفاده شده برای تحقیق مربوط به کشورهای کویت و امارات برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۷۰.....	۱۰۸
جدول داده‌های استفاده شده برای تحقیق مربوط به کشور عربستان برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۱۹۷۰.....	۱۰۹
نتایج آزمون هاسمن برای بخش قابل مبادله.....	۱۱۰
نتایج آزمون هاسمن برای بخش کشاورزی.....	۱۱۱
نتایج آزمون هاسمن برای بخش صنعت.....	۱۱۲
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای سرمایه گذاری.....	۱۱۳
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای تولید ناخالص داخلی.....	۱۱۴
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای ارزش افزوده بخش کشاورزی.....	۱۱۵
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای ارزش افزوده بخش قابل مبادله.....	۱۱۶
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای ارزش افزوده بخش صنعت.....	۱۱۷
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای سهم صادرات نفت از تولید ناخالص داخلی.....	۱۱۸
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای درجه باز بودن اقتصاد.....	۱۱۹
نتایج آزمون ایم و پسران و شین برای سهم صادرات نفت از تولید ناخالص داخلی.....	۱۲۰
نتایج آزمون لوین لین چو برای ارزش افزوده بخش کشاورزی.....	۱۲۱
نتایج آزمون لوین لین چو برای ارزش افزوده بخش صنعت.....	۱۲۲
نتایج آزمون لوین لین چو برای تولید ناخالص داخلی.....	۱۲۳
نتایج آزمون لوین لین چو برای ارزش افزوده بخش قابل مبادله.....	۱۲۴
نتایج آزمون لوین لین چو برای سهم صادرات نفت از تولید ناخالص داخلی.....	۱۲۵
نتایج آزمون لوین لین چو برای درجه باز بودن اقتصاد.....	۱۲۶
نتایج آزمون لوین لین چو برای سهم صادرات نفت از تولید ناخالص داخلی.....	۱۲۸
نتایج آزمون لوین لین چو برای درجه باز بودن اقتصاد.....	۱۲۹
نتایج آزمون کائو برای بخش قابل مبادله.....	۱۳۰
نتایج آزمون کائو برای بخش کشاورزی.....	۱۳۱
نتایج آزمون کائو برای بخش صنعت.....	۱۳۲
نتایج تخمین الگوی اثرات ثابت برای بخش قابل مبادله.....	۱۳۳
نتایج تخمین الگوی اثرات ثابت برای بخش کشاورزی.....	۱۳۴
نتایج تخمین الگوی اثرات ثابت برای بخش صنعت.....	۱۳۵

فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۲۶	شکل ۲-۱ تقسیم‌بندی اقتصاد در مدل کلاسیک بیماری هلندی
۲۶	شکل ۲-۲ فروض اصلی مدل کلاسیک بیماری هلندی
۲۷	شکل ۲-۳ تقسیم‌بندی اقتصاد در مدل کوردن ونیری (۱۹۸۲)
۲۹	شکل ۲-۴ تقسیم‌بندی اقتصاد در مدل مرکزی بیماری هلندی
۳۰	شکل ۲-۵ تقسیم‌بندی اقتصاد در مدل ساکس و وارنر (۱۹۹۷)
۵۴	شکل ۲-۶ ویژگیهای اقتصاد و دولت نروژ قبل از رونق نفتی و عملکرد نروژ در برابر درآمدهای نفتی
۸۱	شکل ۳-۱ مزایای استفاده از داده‌های تابلویی

فهرست فرمول‌ها و رابطه‌ها

صفحه	عنوان
۷۶	رابطه ۳-۱ الگوی ساکس و وارنر
۷۷	رابطه ۳-۲ الگوی ساکس و وارنر برای بخش قابل مبادله
۷۸	۳-۳ الگوی ساکس و وارنر برای بخش کشاورزی
۷۸	۳-۴ الگوی ساکس و وارنر برای بخش صنعت

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۴	جدول ۲-۱ نظریه‌های موافق نقش منابع طبیعی در رشد اقتصادی
۶۱	جدول ۲-۲ مطالعات خارجی
۷۲	جدول ۲-۳ مطالعات داخلی
۸۳	جدول ۳-۱ نتایج آزمون هاسمن برای ارزش افزوده بخش کشاورزی
۸۳	جدول ۳-۲ نتایج آزمون هاسمن برای ارزش افزوده بخش صنعت
۸۵	جدول ۳-۳ نتایج آزمون لوین لین چو
۸۶	جدول ۳-۴ نتایج آزمون ایم و و شین و پسران
۸۸	جدول ۳-۵ نتایج آزمون کائو برای ارزش افزوده بخش کشاورزی
۸۸	جدول ۳-۶ نتایج آزمون کائو برای ارزش افزوده بخش صنعت

مقدمه

در سال ۱۹۷۳ با وقوع نخستین تکانه نفتی، اعضای سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) موفق شدند بزرگترین انتقال ثروتی را که تا آن زمان بدون جنگ رخ داده بود عملی سازند. قیمت نفت از ۳ دلار در هر بشکه به ۱۰ دلار و پس از دومین رونق نفتی در سال ۱۹۸۰ به اوج ۴۰ دلار در بازار نقدی رسید. فقط در دوره کوتاه ۱۹۷۴-۱۹۷۰ درآمد نفتی کشورهای اوپک یازده برابر شد. اگر چه رهبران کشورهای صادرکننده نفت معتقد بودند که سرانجام خواهند توانست سرمایه‌های انباشته شده از نفت را به سمت فعالیت‌های تولیدی هدایت کنند اما، درآمدهای نفتی آینده‌ای کاملاً وابسته به نفت را برای صاحبان آن به ارمغان آورد.

درآمدهای نفتی منابع لازم را برای کاهش فاصله این کشورها با دنیای توسعه یافته فراهم می‌ساخت و در عین حال این کشورها می‌توانستند ثبات سیاسی و رفاه بیشتری را برای مردم‌شان به ارمغان آورند. اما کم‌تر از یک دهه بعد، حتی قبل از این که قیمت نفت در سال ۱۹۸۳ سقوط کند (از ۳۳.۴۷ دلار در سال ۱۹۸۲ به ۲۹.۳۱ دلار در سال ۱۹۸۳ کاهش یافت و تا سال ۱۹۸۹ قیمت نفت به ۱۵.۷ دلار در هر بشکه سقوط کرد)، کشورهای صادرکننده منابع طبیعی گرفتار تنگناها و اختلالات تولید، فرار سرمایه، ناکارایی شدید شرکت‌های دولتی و تورم دورقمی شدند. حتی دوبرابر شدن مجدد قیمت نفت در سال ۱۹۸۰ نتوانست آن‌ها را از رکود تولید بیرون آورد. کاهش شدید قیمت نفت در سراسر دهه ۱۹۸۰، مشکلات به وجود آمده را وخیم‌تر ساخت. اکثر ملت‌های دارای ذخایر نفتی، تحت رهبری دولت‌هایی که فاقد توانایی مدیریت یا برنامه‌ریزی صحیح اقتصادی بودند، متوجه شدند عملکرد اقتصادی و وابستگی به نفت و بدهی، بدتر از سال‌های پیش از رونق نفتی شده و در دهه ۱۹۹۰ حتی با ملی‌زدایی صنایع نفتی مواجه شدند.

تبدیل شدن نفت به مهم‌ترین کالای قابل مبادله بین‌المللی و وقوع تکانه‌های نفتی، به انتقال بی‌سابقه درآمد نفت به کشورهای صادرکننده نفت منجر گردید. انتقال ثروت از خریداران نفت به کشورهای عضو اوپک، موجب افزایش درآمد و قدرت خرید آنان شد. ورود حجم قابل ملاحظه‌ای از درآمدهای ارزی به کشورهای صاحب درآمدهای نفتی باعث ایجاد تورم در اقتصاد این کشورها شد.

این افزایش درآمدها بر الگو و سطح تقاضا منعکس می‌شود یعنی، تقاضا برای کالاها اعم از قابل مبادله و غیرقابل مبادله افزایش می‌یابد. در اینصورت به دلیل فزونی تقاضا بر عرضه، کالاهای قابل مبادله به کشور وارد می‌شوند و چون کالاهای غیرقابل مبادله قابلیت ورود به کشور را ندارند، موجب افزایش قیمت این کالاها می‌شود. در نتیجه به دلیل افزایش کالاهای غیر قابل مبادله، بنگاهها به سمت تولید این کالاها سوق پیدا می‌کنند و نقدینگی در این کالاها و بخش شکوفاشده افزایش می‌یابد. با افزایش تقاضای نیروی کار در این بخش‌ها، سطح دستمزدها افزایش می‌یابد. بطور خلاصه، در سطح خرد شاهد افزایش قیمت کالاهای غیرقابل مبادله، سوق پیدا کردن بنگاههای تولیدی به تولید کالاهای غیرقابل مبادله و افزایش عوامل تولید می‌باشیم.

قیمت کالاهای غیرقابل مبادله (ساختمان و خدمات) که از قیمت‌های داخلی تأثیر می‌پذیرند تقویت شده و نیروی کار خارج شده از بخش قابل مبادله‌ی در حال تضعیف را به سمت خود کشاند. در چنین حالتی گفته می‌شود که اقتصاد دچار بیماری هلندی شده است.

در این پژوهش با استفاده از الگوی ساکس و وارنر (۱۹۹۷) تلاش شده که اثرات درآمدهای بادآورده نفتی بر بخش قابل مبادله کشورهای صادرکننده نفت مورد بررسی قرار گیرد. به همین منظور با استفاده از داده‌های پنل و الگوی اثرات ثابت، به بررسی این موضوع در بین کشورهای عضو اوپک در فاصله سالهای ۲۰۱۰-۱۹۷۰ پرداخته شده است. مطالعاتی که تاکنون در سطح جهان و در زمینه وفور منابع طبیعی صورت گرفته، اکثراً کشورهای واردکننده نفت را بررسی نموده‌اند و کمتر به بررسی کشورهای صادرکننده نفت پرداخته‌اند. بررسی مطالعات داخلی نشان می‌دهد که تاکنون به اثرات درآمدهای نفتی بر بخش قابل مبادله در حوزه کشورهای عضو اوپک پرداخته نشده است و پژوهش حاضر برای نخستین بار این موضوع را در بین کشورهای عضو اوپک بررسی نموده است. وجه تمایز دیگر این پژوهش این است که اثر درآمدهای نفتی را بطور مجزا روی هر یک از بخشهای صنعت و کشاورزی و از منظر بلای منابع (الگوی ساکس و وارنر) بررسی نموده است.

۱-۱ بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین سؤالاتی که در سالهای اخیر بین اقتصاددانان دنیا به وفور مورد توجه قرار گرفته، این است که چرا کشورهای صاحب درآمدهای نفتی، علی‌رغم وجود حجم قابل‌ملاحظه منابع نفتی از رشد پائینی برخوردارند. درحالی‌که بسیاری از اقتصاددانان توسعه بر این باور بوده‌اند که منابع طبیعی یکی از الزامات اساسی توسعه اقتصادی است.

در چند دهه گذشته شاهد بوده‌ایم که کشورهایی که فاقد ذخایر ارزشمندی نظیر نفت هستند مانند مالزی، کره جنوبی و ... به پیشرفت‌های زیادی نائل آمده‌اند. اما، برخی کشورهای صاحب نفت مانند ایران به لحاظ توسعه اقتصادی از کشورهای مزبور عقب مانده‌اند.

یکی از ویژگیهای شگفت‌انگیز در زندگی اقتصادی این است که کشورهای فقیر از لحاظ منابع طبیعی نسبت به کشورهای ثروتمند از لحاظ منابع، رشد سریعتری داشته‌اند (ساکس و وارنر، ۱۹۹۷: ۱).

از دهه ۱۹۶۰ به بعد عملکرد اقتصادی کشورهای کم‌درآمد رابطه منفی با ثروت منابع طبیعی‌شان داشته است. مشاهدات نشان می‌دهد که کشورهای صاحب ذخایر نفتی، علی‌رغم شوکهای نفتی که در دنیا اتفاق افتاده، رشد قابل‌ملاحظه‌ای نداشته و برعکس عملکرد ضعیفی در زمینه اقتصادی داشته‌اند. با توجه به اینکه منابع طبیعی بطور مستقیم نمی‌تواند مانع رشد اقتصادی شود، به نظر می‌رسد این پدیده از طریق کانالهایی همانند بیماری هلندی، فساد اداری، رانت‌جویی، رابطه مبادله، بی‌ثباتی و ... به صورت غیرمستقیم موجب بروز برخی انحرافات در عملکرد اقتصادهای وابسته به منابع شود (نظری و مبارک، ۱۳۸۹: ۴۸).

در سال ۱۹۵۹ با کشف منابع طبیعی گاز فراوان و تزریق درآمدهای ارزی حاصل از صادرات آن به اقتصاد هلند و به دنبال آن، افزایش تقاضای کل در این کشور، اختلاف معناداری بین قیمت عوامل و شاخص قیمت در بخش‌های گوناگون پدید آمد که به تضعیف بخش قابل‌مبادله و تقویت بخش غیر قابل‌مبادله منجر شد. در نتیجه درآمدهای ارزی به دست‌آمده پدیده ضد صنعتی‌شدن را برای اقتصاد هلند رقم زد. این پدیده چون در کشور هلند اتفاق افتاد به بیماری هلندی مشهور شد که منشأ آن، درآمدهای ارزی ناشی از صادرات گاز طبیعی بود. با این وجود هر بخش رونق‌یافته‌ای می‌تواند بر

متغیرهای پولی و واقعی اقتصاد تأثیرگذار باشد، مشروط از اینکه صادرات نفت و گاز، قهوه، موز و... و همچنین کمک‌های بین‌المللی وجود داشته باشد (پاسبان، ۱۳۸۳: ۱۱۹).

امروزه بیماری هلندی به عنوان یکی از مهمترین عوامل کندی رشد اقتصادی در کشورهای با وفور منابع طبیعی به شمار می‌رود و با توجه به افزایش غیر منتظره قیمت نفت طی سالهای اخیر و رشد چشمگیر درآمدهای ارزی کشورهای صادرکننده نفت، این معضل، بیشتر کشورهای صادرکننده نفت را تهدید می‌کند، چرا که بی‌ثباتی و نوسانات شدید درآمدهای نفتی همواره تهدیدی برای ثبات اقتصادی کشورهای مذکور بوده است (نظری و مبارک، ۱۳۸۹: ۴۸).

افزایش ناگهانی و یکباره درآمدهای ارزی به صورت برونزا که افزایش قیمت نفت و به دنبال آن افزایش درآمدهای نفتی به عنوان عمده‌ترین مصداق این پدیده می‌باشد، باعث بروز مازاد تراز پرداخت‌ها و افزایش تقاضای کل می‌گردد. با فرض جذب این مازاد در اقتصاد داخلی از کانال سیاستهای پولی و مالی، طرف تقاضای اقتصاد به سرعت افزایش می‌یابد. با فرض نرمال بودن هر دو نوع کالاهای قابل مبادله و غیر قابل مبادله یعنی کشش درآمدی هر دو نوع کالا بزرگتر از صفر است ($\eta_t, \eta_n \geq 0$)، تقاضا برای هر دو نوع کالا افزایش می‌یابد. بدیهی است که پس از افزایش طرف تقاضای اقتصاد، میزان ترقی قیمت‌ها در نهایت بستگی به واکنش عرضه دارد. از آنجایی که عرضه کالاهای غیرقابل مبادله در کوتاه‌مدت بی‌کشش است و در مقابل عرضه کالاهای قابل مبادله از طریق واردات قابل افزایش است، لذا قیمت نسبی کالاهای غیر قابل مبادله افزایش می‌یابد که اگر نرخ ارز حقیقی بصورت قیمت نسبی کالاهای غیر قابل مبادله به کالاهای قابل مبادله^۱ ($rexr = \frac{p_n}{p_t}$) تعریف شود، بنابراین قیمت نسبی کالاهای غیرقابل مبادله یا نرخ ارز حقیقی افزایش می‌یابد.

افزایش قیمت نسبی کالاهای غیرقابل مبادله (و سودآوری آن) سبب می‌شود که منابع قابل تحرک از سایر بخش‌های اقتصاد خارج شده و جذب بخش غیر قابل مبادله شوند.

درآمد قابل تصرف بالاتر، سودآوری و قیمت نسبی بالاتر برای کالاهای غیرقابل مبادله، بعلاوه تولید پایین‌تر کالاهای قابل مبادله، بخاطر قیمت نسبی پایین‌تر برای این کالاها، موجب افزایش واردات و از بین رفتن تراز بازرگانی می‌شود.

---

^۱ Real exchange rate = $\frac{\text{price}_{\text{non-tradeable}}}{\text{price}_{\text{tradeable}}}$

بطور خلاصه نرخ ارز حقیقی سه اثر به دنبال دارد:

-افزایش واردات که باعث تضعیف فعالیت‌های رقیب واردات^۱ می‌شود؛

-کاهش صادرات غیر نفتی؛

- خروج عوامل تولید از سایر بخش‌های اقتصاد و جذب آن در بخش‌های غیر قابل مبادله (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۰).

بیماری هلندی موقعیت رقابتی بین‌المللی بخش‌های کشاورزی و صنعت را به عنوان بخش‌های قابل مبادله تضعیف می‌کند. با توجه به اینکه استخراج نفت، گاز و مواد معدنی، ویژگی سرمایه‌بری بالایی دارد، افزایش اشتغال در بخش منابع آنقدر کافی نیست که کارگران خارج شده از بخش‌های کشاورزی و صنعت را جذب کند. خطر تهدیدکننده اقتصادهای دارای منابع طبیعی غنی آن است که رونق صادرات منابع، همانند آنچه که در جریان تکانه‌های اول و دوم نفتی اتفاق افتاد، در مدت کوتاهی قیمت‌ها و درآمدهای صادرات را افزایش می‌دهد و این ترقی شدید نرخ مبادله، معمولاً آسیب جدی به صنعت و کشاورزی داخلی می‌زند و برای تسهیلات ثابت و مهارت‌های مدیریتی و نیروی کار ویژه تولید، زیان غیرقابل برگشتی به بار می‌آورد.

امروزه بیماری هلندی یکی از مهم‌ترین عوامل کندی رشد اقتصادی در کشورهای باوفور منابع طبیعی است و با توجه به افزایش غیرمنتظره قیمت نفت در چند سال اخیر، رشد چشم‌گیر درآمدهای ارزی کشورهای صادرکننده نفت، تهدیدی برای اکثر این کشورهای محسوب می‌شود، چرا که بی‌ثباتی و نوسان شدید درآمدهای نفتی طی دهه‌های اخیر، همواره تهدیدی برای ثبات اقتصادی کشورهای صادرکننده نفت بوده است. همچنین مطابق با تئوری بیماری هلندی، در کشورهایی که در معرض این بیماری قرار دارند، همواره بخش آسیب‌پذیر در اقتصاد این کشورها، بخش قابل مبادله است. از این رو تحقیق حاضر، به بررسی تأثیر درآمدهای نفتی بر بخش قابل مبادله کشورهای عضو اوپک طی سالهای ۲۰۱۰-۱۹۷۰ پرداخته است.

---

^۱ Import - competing

۲-۱ سؤالات تحقیق

سؤالات پاسخ داده شده در این پژوهش عبارتند از:

- ۱- آیا افزایش درآمدهای نفتی بر ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای عضو اوپک اثر منفی دارد؟
- ۲- آیا افزایش درآمدهای نفتی بر ارزش افزوده بخش صنعت کشورهای عضو اوپک اثر منفی دارد؟

۳-۱ ضرورت تحقیق

نفت مهم‌ترین ماده اولیه انرژی‌زا، در سطح بین‌المللی و همچنین عمده‌ترین بخش صادراتی کشور های عضو اوپک می‌باشد که قیمت آن طی چهار دهه گذشته (۲۰۱۰-۱۹۷۰) با نوسانات زیادی همراه بوده است.

تا قبل از دهه ۱۹۷۰ قیمت‌های نفت در محدوده کوچکی نوسان داشتند که از مرز ۲ دلار در هر بشکه فراتر نمی‌رفت. در سال ۱۹۷۳ به دنبال نخستین تکانه نفتی که بواسطه تحریم نفتی آمریکا و اروپا توسط اعراب، بخاطر حمایت از اسرائیل بوجود آمد و بعد از آن، تکانه نفتی ۱۹۸۰ که در نتیجه آن، قیمت نفت به اوج خود تا آن زمان و به ۳۲ دلار رسید و سپس افت قیمت نفت به سطح ۱۰ دلار در سال ۱۹۹۸ و پس از آن قیمت نفت به ۳۶ دلار در هر بشکه در سال ۲۰۰۴ میلادی رسید (مهرآرا و میری، ۱۳۸۹: ۱۸۴).

در اکتبر ۲۰۰۴ با آغاز فعالیت‌های نظامی آمریکا در عراق، قیمت نفت از مرز ۵۰ دلار در هر بشکه گذشت. در پایان سال ۲۰۰۵ و در آغاز سال ۲۰۰۶ به دلیل آشوب‌های به وجود آمده در نیجریه و بروز اختلافات شدید ایران با غرب بر سر برنامه فعالیت‌های هسته‌ای، قیمت نفت همچنان روند صعودی به خود گرفت. در پایان ژانویه ۲۰۰۶ قیمت نفت به بیش از ۶۸ دلار در هر بشکه افزایش یافت. همچنین هر بشکه نفت، در ماه می سال ۲۰۰۷ به قیمت ۹۷.۷۳ دلار معامله شد که این افزایش، به ناآرامی‌های به وجود آمده در نیجریه مرتبط بود. اگرچه بازارهای نفت در سال ۲۰۰۷ شاهد نوسانات زیادی بود و حتی رکود ۹۹.۲۹ دلار را هم تجربه کرد، اما تحقق رؤیای نفت ۱۰۰ دلاری سرانجام در روزهای نخستین سال ۲۰۰۸ به وقوع پیوست. در پی بروز ناآرامی‌های سیاسی در نیجریه، کاهش سطح ذخیره‌سازی نفت، کاهش ارزش دلار و تحولات سیاسی در پاکستان، موجی از خریدهای سودجویانه در بازار نیویورک شکل گرفت که در نتیجه آن، بهای نفت به رقم بی‌سابقه ۱۰۰

دلار در هربشکه رسید. روند افزایش قیمت نفت در طول سال ۲۰۰۸ ادامه یافت و به مرز ۱۴۷ دلار در هربشکه رسید. ولی پیدایش آثار بحران مالی جهانی پاسخ محکمی به این تحولات بود بطوری که قیمت در پایان سال ۲۰۰۸ به کمتر از ۴۰ دلار رسید (حسن‌زاده و کیانوند، ۱۳۸۸: ۸۶). همراه با کاهش نفت اوپک به مقدار ۴.۲ میلیون بشکه در ژانویه ۲۰۰۹ و افزایش تقاضای آسیا، قیمت نفت رو به افزایش رفت (پاشائی فام و همکاران، ۱۳۹۲). در سال ۲۰۱۰ نیز همچنان قیمت نفت روند صعودی خود را ادامه داد. این تغییر قیمت‌ها نشان می‌دهد که قیمت نفت نوسانات زیادی را از دهه ۱۹۷۰ به بعد تجربه نموده است.

بخش نفت در بیشتر کشورهای صادرکننده، دولتی بوده و درآمدهای نفتی متعلق به دولت می‌باشد. با توجه به سهم بالای درآمدهای نفتی در بودجه و تولید ناخالص داخلی این کشورها، تکانه‌های نفتی باعث افزایش ارزش حقیقی پول داخلی این کشورها و به دنبال آن انقباض بخش تولید کالاهای قابل تجارت (بویژه کالاهای صادراتی) و گسترش بخش تولید کالاهای غیرقابل تجارت می‌شود.

همچنین، قیمت نفت نقش مهمی در تحولات اقتصاد جهانی ایفا می‌کند. مانند بسیاری از کالاهای اولیه، کسب قیمتی تقاضای نفت پایین بوده و اندک جابجایی در تقاضا، منجر به تغییرات شدیدی در قیمت نفت و در نتیجه درآمد کشورهای صادرکننده می‌گردد. در برخی از کشورهای صادرکننده، نفت اولین منبع درآمد محسوب می‌شود (مهرآرا و میری، ۱۳۸۹: ۱۸۵). لذا بررسی تحولات قیمت نفت در بازارهای جهانی و تأثیر آن بر اقتصاد یک ضرورت غیرقابل انکار است و یکی از مهم‌ترین موضوعات پژوهشی در اقتصاد ایران و جهان می‌باشد.

۱-۴ اهداف تحقیق

با توجه به اهمیت نفت در اقتصاد دنیا و بطور ویژه در اقتصاد کشورهای صادرکننده نفت (اعضای سازمان اوپک) بررسی این موضوع که آیا درآمدهای نفتی بر اقتصاد کشورهای عضو اوپک تأثیرگذار است یا خیر، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، لذا هدف از این پژوهش بررسی تأثیر درآمدهای نفتی بر بخش‌های کشاورزی و صنعت کشورهای عضو اوپک می‌باشد.

۵-۱ فرضیات تحقیق

فرضیات این پژوهش عبارتند از:

- افزایش درآمدهای نفتی تأثیر منفی و معنی‌داری بر ارزش افزوده بخش کشاورزی کشورهای عضو اوپک دارد.

- افزایش درآمدهای نفتی تأثیر منفی و معنی‌داری بر ارزش افزوده بخش صنعت کشورهای عضو اوپک دارد.

۶-۱ روش تحقیق

جهت بررسی موضوع از روش‌های اقتصادسنجی استفاده شده است. روش اقتصادسنجی مورد استفاده در این پژوهش داده‌های پنل (داده‌های تلفیقی یا تابلویی) می‌باشد. برای تخمین مدل از نرم افزار Eviews^۶ و Eviews^۷ استفاده شده است، همچنین جهت تلفیق و ترکیب داده‌ها از نرم افزار excel ۲۰۰۷ استفاده شده است.

۷-۱ قلمرو زمانی تحقیق

قلمرو زمانی تحقیق از ۲۰۱۰-۱۹۷۰ میلادی می‌باشد و داده‌های مورد نیاز برای تحقیق بصورت سالانه می‌باشد.

۸-۱ قلمرو مکانی تحقیق

قلمرو مکانی تحقیق، کشورهای عضو اوپک می‌باشند. اعضای سازمان اوپک در حال حاضر ۱۲ کشور می‌باشند و با توجه به نبود داده‌های مربوط به سرمایه‌گذاری و ارزش افزوده تعدادی از کشورها، تنها ۹ کشور مورد بررسی قرار گرفته و قلمرو مکانی تحقیق شامل کشورهای زیر می‌باشد: ایران، ونزوئلا، آنگولا، الجزایر، لیبی، اکوادور، کویت، امارات متحده عربی و عربستان.

۹-۱ تعاریف و مفاهیم

در این مبحث، به شرح برخی از واژگان کلیدی تحقیق که نیاز به معرفی دارد پرداخته شده است.

۱-۹-۱ بیماری هلندی

واژه بیماری هلندی در سال ۱۹۶۰، برای اولین بار به اثرات نامطلوب کشف گاز طبیعی در هلند، بر صنایع کارخانه‌ای این کشور، به دلیل ترقی نرخ مبادله حقیقی اطلاق شد. اما امروزه در ادبیات اقتصادی به اثرات زیانبار ناشی از شوکهای درآمد ارزی بر ساختار اقتصادی، از طریق تغییر تخصیص منابع بین بخش‌های قابل مبادله و غیرقابل مبادله اقتصاد، "بیماری هلندی" می‌گویند (نظری و مبارک، ۱۳۸۹: ۴۸).

۱-۹-۲ کالاهای قابل مبادله^۱

کالاهای قابل مبادله به کلیه کالاها و خدماتی اطلاق می‌شود که قیمت‌شان در بازارهای جهانی تعیین می‌شود؛ اعم از کالاهای صادراتی و کالاهای وارداتی (گزارش، ۱۳۸۶: ۲۳).

۱-۹-۳ کالاهای غیرقابل مبادله^۲

کالاهای غیرقابل مبادله: کالاها و خدماتی هستند که به دلایل گوناگون در بازارهای جهانی مبادله نمی‌شوند. دلایل غیرقابل مبادله بودن این کالاها عبارتند از:

الف- حجم بالای کالا و هزینه آن

ب- ارزش پایین کالاها

ج- غیرقابل مبادله بودن به واسطه کنترل‌های بازرگانی

د- خدمات خاص مانند آموزش غیرمجازی و آرایشگری و... (گزارش، ۱۳۸۶: ۲۳).

۱-۹-۴ داده‌های پنل

در داده‌های سری زمانی مقادیر یک یا چند متغیر را طی یک دوره زمانی مشاهده می‌کنیم. در داده‌های مقطعی نیز، مقادیر یک یا چند متغیر برای چند واحد یا مورد نمونه‌ای در یک زمان یکسان جمع‌آوری می‌شود. اما در داده‌های پنل (تابلویی) که تلفیقی از داده‌های سری زمانی و داده‌های مقطعی است،

---

^۱ Tradable goods

^۲ None - Tradable goods

واحد مقطعی یکسان طی زمان بررسی و سنجش می‌شوند. بطور خلاصه، داده‌های تابلویی دارای ابعاد فضایی (مکانی) و زمانی‌اند (گجراتی^۱، ۱۳۹۰: ۱۱۴۱).

۱-۹-۵ الگوی اثرات ثابت

درالگوی اثرات ثابت، عرض از مبدأ در مدل رگرسیون متفاوت است. به این دلیل که هر فرد یا واحد مقطعی ویژگی‌ها خاص خود را دارد. برای ملاحظه عرض از مبدأهای مختلف می‌توان از متغیرهای موهومی استفاده کرد. الگوی اثرات ثابت در شرایطی مناسب است که عرض از مبدأ خاص (تکی) فرد با یک یا چند متغیر توضیحی همبستگی دارد (گجراتی، ۱۳۹۰: ۱۱۶۲).

۱-۱۰ مشکلات تحقیق

کشورهای مورد بررسی در این تحقیق، کشورهای عضو اوپک هستند که عمدتاً جزء کشورهای درحال توسعه می‌باشند. یکی از مشکلات اصلی این تحقیق، گردآوری داده‌های مناسب و قابل‌اتکاء در بازه زمانی ۴۰ ساله مورد بررسی (۲۰۱۰-۱۹۷۰) می‌باشد. برجسته‌ترین مشکل این تحقیق، عدم وجود یک پایگاه اطلاعاتی گسترده و معتبر جهت گردآوری اطلاعات لازم برای تحقیق بود. داده‌های جمع‌آوری شده از پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر نیز، عموماً برای کل سالهای مورد بررسی موجود نبود. لذا جهت رفع نواقص آماری این تحقیق، از داده‌های موجود میانگین‌گیری بعمل آمد. علاوه بر مواردی که ذکر شد، در برخی از کشورها از جمله عراق، قطر و نیجریه به دلیل نبود کل آمار ۴۰ ساله (۲۰۱۰-۱۹۷۰) برای یک متغیر خاص، که به تبع میانگین‌گیری برای آن متغیر را غیرممکن می‌نمود، در برآورد مدل‌ها توسط نرم افزار Eviews، این کشورها حذف شدند و تنها ۹ کشور از ۱۲ کشور عضو اوپک در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

---

^۱ Gujarati